

MDH DAVLATLAR TAJRIBASIDA MAHKUMLARNI AXLOQAN TUZATISHNING USULLARI VA O'RNI

IIV Akademiyasi 3-o'quv kursi 333-guruh kursanti
safdor **Kazakov Aliakbar Mehriddinovich**

Ilmiy rahbar: Jazoni ijro etish faoliyati kafedrası boshlig'i (PhD) dotsent
G'.S.Qarshiyev

Annotatsiya

Mazkur ilmiy maqolada Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH)ga a'zo mamlakatlarning penitensiar tizimlarida mahkumlarni axloqan tuzatish, ularni ijtimoiy reabilitatsiya qilish va qayta jinoyat sodir etish (retsdiv) xavfini kamaytirish borasidagi tashkiliy-huquqiy usullari hamda ularning tutgan o'rne tahlil etiladi. Tadqiqot davomida MDH makonidagi davlatlarning jazoni ijro etish qonunchiligi, mahkumlar mehnatini tashkil etish, ularga ta'lim berish, psixologik qo'llab-quvvatlash hamda jamoatchilik nazorati mexanizmlarining o'ziga xos integratsiyasi keng yoritilgan. Shuningdek, Hamdo'stlik davlatlarining ilg'or tajribalari hamda model qonunchilik normalarini Yangi O'zbekiston penitensiar tizimiga samarali tatbiq etish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: MDH davlatlari, penitensiar tizim, axloqan tuzatish, jinoyat-ijroiya huquqi, resotsializatsiya, mahkumlar mehnati, tarbiyaviy ishlar, probatsiya, retsdiv jinoyatchilik.

Asosiy qism

Yangi O'zbekiston taraqqiyot bosqichida inson qadrini ulug'lash, uning huquq va erkinliklarini kafolatlash, hatto jazo muddatini o'tayotgan shaxslarning ham qonuniy manfaatlarini huquqiy himoya qilish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Mazkur yondashuv huquqbuzarliklar profilaktikasi va jazoni ijro etish

(penitensiar) tizimida ham tub burilishlarni yuzaga keltirmoqda. Ilgari jazoni ijro etish muassasalari faoliyati asanosilik bilan mahkumlarni jamiyatdan ajratish va qattiq jismoniy nazorat qilish tamoyillariga tayangan bo'lsa, bugungi kunda tizim insonparvarlik, mahkumlarni axloqan tuzatish hamda ularni sog'lom ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo'naltirilgan zamonaviy penitensiar modelga aylanish yo'lida rivojlanmoqda.

So'nggi yillarda milliy qonunchilikni xalqaro andozalarga moslashtirish, jazoni ijro etish muassasalarida inson huquqlarini ta'minlash va mahkumlarni axloqan tuzatishning huquqiy asoslarini mustahkamlash borasida qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinib, keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmogda. Xususan, Jinoyat-ijroiya kodeksiga mahkumlarning sharoitlarini yaxshilovchi normalar kiritildi, probatsiya xizmati faoliyati yo'lga qo'yildi hamda jazoni ijro etish tizimining ochiqligi va shaffofligi ta'minlanmogda. Ushbu islohotlar samaradorligini yanada yuksaltirishda geografik, va vaqtinchalik tarixiy hamda huquqiy tizimi jihatidan milliy qonunchiligimizga yaqin bo'lgan MDH davlatlarida sinovdan o'tgan, mahkumlarni axloqan tuzatishning o'ziga xos usullarini ilmiy o'rganish va tahlil qilish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

MDH makonida mahkumlarni axloqan tuzatish va ularning xulq-atvorini ijobiy tomonga o'zgartirish siyosati barcha a'zo davlatlar penitensiar tizimlarining eng asosiy o'rni va vazifasi hisoblanami. Amaliyotda mahkumni faqat jamiyatdan yakkalab qo'yish kutilgan samarani bermasligi, aksincha, ozodlikka chiqqan shaxsning jamiyatga moslasha olmay qayta jinoyat sodir etish xavfi yuqori bo'lishi barcha Hamdo'stlik davlatlari kriminologlari tomonidan tan olingan. Shuning uchun MDH davlatlari tizimida mahkumlarni axloqan tuzatishning to'rtta asosiy vositasi shakllangan bo'lib, bular qatoriga: belgilangan ijro etish tartibiga rioya qilish (rejim), ijtimoiy foydali mehnat, tarbiyaviy ishlar hamda umumiy va kasb-hunar ta'limi kiradi.

MDH davlatlari (Rossiya, Qozog'iston, Belarus va b.) tajribasida mahkumlarni axloqan tuzatishda ijtimoiy foydali mehnatning rivojlantirilishi o'ziga xos o'ringa ega. Bu tizimda mahkumlarni faqat jazoni o'tash muassasasi ichidagi ichki ehtiyojlarga emas, balki yirik ishlab chiqarish tarmoqlari, sanoat korxonolari va qishloq xo'jaligi ob'ektlariga

integratsiya qilish mexanizmi yo‘lga qo‘yilgan. Mahkumlar mehnat evaziga ish haqi oladi, bu esa ularga jinoyat oqibatida yetkazilgan moddiy zararlarni qoplash, oilasiga moddiy yordam berish va ozodlikka chiqqandan keyingi dastlabki hayoti uchun shaxsiy jamg‘arma shakllantirish imkonini beradi. Bu mexanizm mahkumda mehnat ko‘nikmalarini saqlab qolish va kelajakka mas’uliyat hissini shakllantirishda muhim usul hisoblanadi.

Mahkumlarning ruhiy holatini sog‘lomlashtirish va ularni ijtimoiy rehabilitatsiya qilish doirasida tarbiyaviy va psixologik ishlarning to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilishi ham tizim samaradorligini oshiruvchi asosiy omildir. MDH tajribasida har bir mahkum muassasaga kelgan kundan boshlab uning shaxsiy-psixologik xususiyatlari maxsus diagnostikadan o‘tkaziladi. Rossiya va Qozog‘iston tajribasida penitensiar psixologlar va ijtimoiy xodimlar mahkumlar bilan guruhli va individual tartibda kognitiv-xulq-atvor korreksiyasini olib boradi. Natijada shaxsning agressivlik darajasi pasayib, jamiyat va qonun normalariga bo‘lgan salbiy munosabati o‘zgaradi va qayta jinoyat sodir etish ehtimoli keskin kamayadi.

Mahkumlarga umumiy va kasb-hunar ta’limi berish masalasi ham MDH mamlakatlari penitensiar islohotlarining markazida turibdi. Bugungi kunda ushbu davlatlar amaliyotida mahkumlarga jazo muddatini o‘tash davrida o‘rta va o‘rta-maxsus ta’lim diplomlarini, hatto masofaviy shaklda oliy ma’lumot olish imkoniyatlarini yaratish ustuvor hisoblanadi. Muassasalarda mehnat bozorida talab yuqori bo‘lgan zamonaviy kasblarni o‘rgatish markazlari ishlaydi. Bu esa ularning kelgusida muqim ish joyiga ega bo‘lishiga va ozodlikdan keyingi ijtimoiy muhitga oson integratsiyalashuviga (resotsializatsiyasiga) xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, MDH davlatlari, jumladan, milliy penitensiar tizimimizda ushbu usullarni keng joriy etishda ayrim umumiy muammolar va kamchiliklar ham mavjud. Jumladan, ko‘plab Hamdo‘stlik mamlakatlarida mahkumlarni axloqan tuzatish jarayonining moddiy-texnik va uslubiy bazasi hamon sobiq ittifoq davridan qolgan "koloniya-barak" tizimiga tayanadi, bu esa mahkumlarni individual tartibda tuzatish ishlariga to‘sqinlik qiladi. Muassasalarda professional tarbiyachi-psixologlar yetarli

darajada emas. Shuningdek, mahkumlarning tuzalish darajasini xolis baholaydigan raqamlashtirilgan, inson omilidan xoli bo'lgan elektron tizimlar hamma hududda to'liq qamrovga ega emas hamda ozodlikka chiqqan shaxslarni jamiyatga to'liq moslashtirishda probatsiya va mahalla institutlarining hamkorlik tizimi dolzarbligicha qolmoqda.

MDH davlatlarining individual ijobiy tajribasi shuni ko'rsatadiki, samarali penitensiar tizim faqat jazolashga emas, balki progressiv jazo tizimiga asoslanishi lozim. Masalan, Qozog'iston tajribasida jazoni ijro etish tizimi to'liq Inson huquqlari bo'yicha xalqaro standartlarga muvofiqlashtirilib, kamerali saqlash tizimiga o'tilmoqda va mahkumlarning jamoatchilik (vasiylik kengashlari) bilan uzviy hamkorlik dasturlari yuqori darajada yo'lga qo'yilgan. Belarus tajribasida esa mahkum yoshlarning ta'limi va ularni vatanparvarlik ruhida qayta tarbiyalash dasturlari samarali ishlamoqda. MDHning "Jazoni ijro etish tizimini rivojlantirish va model qonunchilik normativlari"ni milliy sharoitimizga moslashtirish tizimni yanada takomillashtirish imkonini beradi.

Kelgusida mahkumlarni axloqan tuzatish tizimini yanada rivojlantirish va muvaffaqiyatli resotsializatsiya qilish uchun qonunchilikni takomillashtirish, jinoyat-ijroiya amaliyotida raqamli monitoring tizimlarini kengaytirish, mahkumlarning ishlab chiqarish sektorini davlat-xususiy sheriklik asosida modernizatsiya qilish zarur. Shu bilan birga, davlat organlari, sog'liqni saqlash, bandlik muassasalari hamda fuqarolik jamiyati institutlari (mahalla, nodavlat tashkilotlar) o'rtasidagi o'zaro hamkorlikni kuchaytirish muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, MDH davlatlari, xususan, Yangi O'zbekistonda jazoni ijro etish va mahkumlarni axloqan tuzatish tizimi chuqur tarkibiy islohotlar bosqichini boshdan kechirmoqda. Ushbu islohotlar tizimni faqatgina mexanik jazolash muassasasidan adashgan shaxslarni tuzatib, ularni sog'lom ijtimoiy muhitga qaytarishga yo'naltirilgan insonparvar modelga aylantirishga xizmat qilmoqda. Kelgusida mazkur yo'nalishdagi mintaqaviy va xalqaro tajribalarni izchil tatbiq etish va hamkorlikni mustahkamlash orqali samarali, adolatli va xavfsiz penitensiar tizimni to'liq shakllantirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-ijroiya kodeksi.
2. O‘zbekiston Respublikasining "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida"gi Qonuni.
3. MDHga a‘zo davlatlarning Penitensiar xizmatlari rahbarlari kengashining tahliliy hisobotlari va tavsiyalari.
4. Rossiya Federatsiyasi va Qozog‘iston Respublikasining Jinoyat-ijroiya kodekslari (Qiyosiy-huquqiy tahlil uchun).
5. BMTning "Mahkumlar bilan muomala qilishning minimal standart qoidalari" (Nelson Mandela qoidalari).
6. Penitensiar tizimda mahkumlarni resotsializatsiya qilish va axloqan tuzatishning kriminologik muammolariga bag‘ishlangan xalqaro va milliy ilmiy tadqiqotlar to‘plami.